

KARTOGRAFIA MIASTA RÓWNEGO Z WIEKÓW XVIII I XIX¹

PETRO RYCHKOV

Nieodłącznym źródłem do badania przestrzennej i architektonicznej ewolucji jakiegokolwiek miasta historycznego jest zawsze zbiór różnorodnych dokumentów kartograficznych, pomiarowych lub projektowych, oraz map, rękopiśmiennych lub drukowanych, ogólnych lub fragmentów topograficznych, geograficznych, specjalnych itp. Porównanie z realnie istniejącą starą zabudową miejską dokumentalnego materiału kartograficznego pozwala wysnuć wnioski nie tylko co do szczegółów zabudowania w określonym momencie, ale także śledzić istotnej przekształcenia w czasie. Im więc szersza jest baza kartograficzna, tym lepiej możemy wyrobić sobie pojęcie o szczególnych cechach konkretnego środowiska miejskiego.

Równe, jak i większość innych miast historycznych Wołynia, nie wyróżnia się bogactwem źródeł kartograficznych. Dlatego każdy historyczny plan miasta niesie w sobie potencjał badawczy i powinien być włączony do obiegu naukowego. Stąd niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie w sposób usystematyzowany odkrytego przez autora materiału kartograficznego.

Na starych mapach Równe po raz pierwszy pojawia się już w połowie XVI w. W pierwszej kolejności należy wspomnieć o dokumencie kartograficznym pod tytułem „Polska, opisana w granicach i miejscowościach przez Wacława Gorodeckiego, Polaka”, sporządzonym w 1558 roku i wielokrotnie przedrukowanym w różnych wersjach². Przedsta-

wienie na tej mapie Równego, jak też większości innych miast, charakteryzuje się uproszczonym rysunkiem poszczególnych budowli, oraz sugeruje istnienie fortyfikacji miejskich (il.1). Świadczy to chyba o ówczesnym statusie administracyjnym Równego, oraz o tym, że miasteczko już było ukształtowane jako jednolita struktura przestrzenna z własnymi obiektami fortyfikacji i ustaloną kompozycją dwóch zasadniczych, ściśle związanych części: „zamek - miasto”.

Badanie najstarszego układu przestrzennego miasta jest możliwe tylko na podstawie poszczególnych planów w dużej skali. Niestety, w odniesieniu do Równego, najstarsze plany i widoki miasta pochodzą z 2 połowy XVIII w.

Za najstarszy plan Równego uważa się dokument, który po raz pierwszy odnotowany był w dziele polskiego autora Tadeusza Jerzego Steckiego *Z boru i stepu*. Ponieważ to jest pierwszy znany plan sytuacyjny całej zabudowy miejskiej, dokładnie datowany, warto zacytować fragment z tej pełnej informacji książki³:

„Mamy pod ręką ciekawą, współczesny tym czasom plan Równego z r.1765, przez jakiegoś zapewne budowniczego nadwornego Touschera (sic) robiony. Podług niego więc zaznajomimy czytelników z ówczesną topografią miejscowości, dla samej pamiątki, gdy wszystko to znikło bez śladu.

Plan ten przedstawia nam miasto, oprócz wyspy zamkowej i drugiej, Wenecyą zwanej⁴, składające się

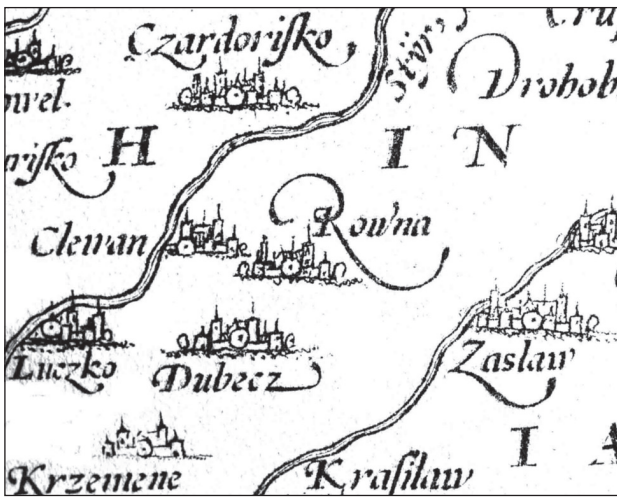
¹ Przygotowanie tego artykułu do publikacji stało się możliwe dzięki wsparciu Kasy im. Józefa Mianowskiego oraz naukowej opieki Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w osobie prof. dr hab. Jerzego Kowalczyka, któremu Autor wyraża głęboką i szczerą wdzięczność.

² Zob. np: W. Kordt, *Materiały po historii ruskiej kartografii*. Wyp. II. *Karty vsej Rossii i zapadnyh jejo oblastej do kon'ca*

XVII wieku, Kiev 1910, s. 13, a. XIV; M.G. Vavryčyn, J.R. Daškevyč, U.R. Krystalovyč, *Ukraina na starodavnyh kartah, Kinec' XVI - perša polovyna XVII st.*, Kyd'v 2004, s. 46-47.

³ T.J. Stecki, *Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki*, Kraków 1888, s. 32-33. Niestety, losy tego planu nie są znane.

⁴ *Leży ona między zamkiem a probostwem.*

1. Równe na mapie Polska, opisana w granicach i miejscowościach przez Waclawa Gorodeckiego, Polaka, 1558, repr. wg W. Kordta
1. Rivne on the map Poland described within its borders and localities by Waclaw Gorodecki, Pole, 1558, repr. by W. Kordt

z czterech części, t.j.: miasto główne, przedmieście Ostrogskie, przedmieście Dubieńskie, Wolą zwane i Ekonomia albo Komisaryat. Miasto same zewsząd wodą oblane, miało daleko więcej domów aniżeli dzisiaj; ale były to domki małe, bez porządku, bez symetrii budowane i prócz jednego domu murowanego⁵ i takich że sklepów z ratuszem, wszystko pobudowane z drzewa. Kościół nawet w kształcie krzyża stojący na placu terażniejszego ogrodu proboszcza, był także stary, drewniany, równie, jak i cerkiew ruska, która obok kościoła, z prawej strony wznosiła się⁶. Synagoga żydowska także drewniana, stała w tem miejscu, gdzie dzisiejsza murowana. Ulica główna była drewnianymi dylami wyłożona, inne błotniste.

Z miasta za bramą murowaną ciągnęła się długa grobla, która prowadziła na przedmieście Wola. Prawa strona tego przedmieścia była zabudowana chatami włościańskimi za którymi były folwarki duchowne (kaplicy i cmentarza jeszcze nie było); po lewej stronie na Woli, była cegielnia i cmentarz uniacki. Druga brama, z przeciwnej strony miasta, prowadziła na przedmieście Ostrogskie, na którym

rozkład ulic był ten, co i dziś; tam były dworki gracjalistów, dworzan i chaty włościańskie z ich ogrodami; a za temi już – błota. Ulica Niemiecka⁷, biegiem rzeki idąc, topolami wysadzona, zamieszkała była przez fabrykantów Niemców – sukienników, a oprócz ich domków reszta placów leżała pustką. Dalej dopiero zaczynały się zabudowania włościańskie, które coraz więcej skupiły się przy ulicy Omełańskiej, gdzie stała cerkiew dla poddanych rówieńskich i tiutkiewickich.

Ogród zamkowy zajmował przestrzeń od komisaryatu⁸ do zabudowań ekonomicznych i dworskich⁹; na tym całym placu żadnego więcej budynku nie było i miasto kończyło się – jak dzisiaj. Lasek grabowy był już dobrze zacieniony i okopany rowem.

Domów w samym mieście było 370; na przedmieściu Ostrogskim – 103; od drogi międzyrzeckiej do Tutkiewicz i młynka miejskiego – chat 160; na Woli – chat 50. Wogóle w całym Równem domów 683¹⁰.

Niestety, obecnie nie wiadomo, gdzie się znajduje plan z 1765 roku, zgodnie z którym Stecki opisał budowę miasta. W wypadku jego odnalezienia okazałby się najstarszym planem Równego. Z charakterystyki Steckiego możemy przypuszczać, że był na tyle szczegółowy, iż pozwolił autorowi nie tylko prześledzić rozplanowanie miasta, ale również uzyskać ważne informacje statystyczne, w szczególności – policzyć wszystkie budowle.

Nie mamy informacji o autorze tego planu, który nazywał się Touscher. Stecki hipotetycznie nazywa go „nadwornym budowniczym”. Mieczysław Orłowicz nawet przypisuje Touscherowi rolę architekta, autora przebudowy w 1765 roku starego pałacu Lubomirskich w modnym stylu rokoka¹⁰, a rówieński autor O. Mołczanow - bez podania źródła – określa go jako „architekta warszawskiego”¹¹. Z czasem tę wersję powtarza J. Poliszczuk¹². Wreszcie, nie można nie zwrócić uwagi na całkiem niedorzeczne, błędne atrybucje, w których nazwisko zagadkowego Touschera „przywiązuje się” do kartograficznego dokumentu o pochodzeniu jednoznacznie późniejszym¹³.

⁵ Dom ten był piętrowy i dotrwał do ostatnich czasów, zniszczono go dopiero przy budowie szosy.

⁶ Później na tym placu osadzono jurydykę kościelną. Za kościołem i cerkwią był cmentarz.

⁷ Szła do mostu aż do młyna mniejszego.

⁸ Komisaryat stary był, gdzie dzisiaj dom Czerczyckich; nowy - gdzie obecnie dom Hurynowiczów.

⁹ Dzisiejsze magazyny i dom należący do skarbu.

¹⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 209.

¹¹ O. Mołczanow, *Rovno. Istoryko-architekturnyj narys*, Kyd'v 1977, s. 14.

¹² J. Poliśuk, *Mandriwka kriz' wiky*, Rivne 1998, s. 36.

¹³ *Rivne - 700: vid davnyny do sučasnosti*, t.1, Rivne 2003, s.44. Rzeczywiście, nawet hipotetycznie przy dworze Lubomirskich jeszcze przed rozbiorem Polski, a jeszcze przez obcokrajowca, nie mógł być sporządzony rosyjskojęzyczny dokument kartograficzny pod tytułem „plan goroda Rownago”.

Jednak moim zdaniem należy zgodzić się z przypuszczeniami Zbigniewa Hornunga¹⁴, Romana Aftanazego¹⁵, Jerzego Kowalczyka¹⁶, według których autorem przebudowy pałacu w drugiej połowie XVIII wieku był znany inżynier wojskowy i architekt Jan de Witte. Rzeczywiście, zbudowany przez niego pałac Lubomirskich w Rynku we Lwowie w ukształtowaniu narożnika cokołu miał dużo wspólnego z analogiczną częścią fasadową rezydencji rówieńskiej.

Topograficzna oraz statystyczna informacja, przytaczana przez T. Steckiego, niewątpliwie jest zasadniczo ważna dla ogólnej oceny architektoniczno-przestrzennej struktury Równego połowy XVIII wieku. Jednoznacznie są ustalone zarówno zamkowe, jak i miejskie fortyfikacje, dwie bramy miejskie (Dubieńska i Ostrogska), kilka mostów, dwie stare cerkwie drewniane¹⁷ oraz drewniany kościół, dwa przedmieścia itp. Bardzo ciekawym szczegółem tego opisu jest wzmianka o „dylach drewnianych”, która przed kilku lat znalazła potwierdzenie przy okazji robót ziemnych na ulicy głównej w starej części miasta. Na głębokości około 1,5 m naprawdę ukazały się te dyle, i to w bardzo dobrym stanie (il. 2).

Dość bogaty i różnorodny zbiór materiałów kartograficznych z planami Równego znajduje się w zbiorach archiwalnych obejmujących czasy Imperium Rosyjskiego, tzn. z ostatnich lat XVIII – początku XX w. Po drugim rozbiórze Polski Wołyń oraz Podole stają się przedmiotem szczególnej uwagi administracji rosyjskiej, która wzięła się do dokładnej inwentaryzacji swoich świeżo pozyskanych południowo-zachodnich terytoriów. Jednym z kierunków takiej inwentaryzacji było sporządzenie planów dla wszystkich miast powiatowych, w tym i dla Równego. Wykonanie tego zadania zlecono mierzniczemu gubernialnym. Oczywiście, wówczas to był tylko dokonywany, przeważnie na oko, schematyczny sposób pokazania zabudowy miejskiej i bardzo uproszczonej sieci ulic, z lakonicznym wykazem najważniejszych budowli, który rzadko przekraczał dwadzieścia – trzydzieści pozycji. Zawierał bardzo uogólnione odtworzenie krajobrazu oraz zagospodarowanie terenów. Dokładność pomiarów w dużym

2a. Równe. Relikty dawnej jezdni drewnianej na ulicy głównej: widok ogólny wykopalisk archeologicznych. Fot. Autor, 2007
2a. Rivne. Relicts of the former wooden roadway on the main street: overall view of archaeological excavations. Author's photo, 2007

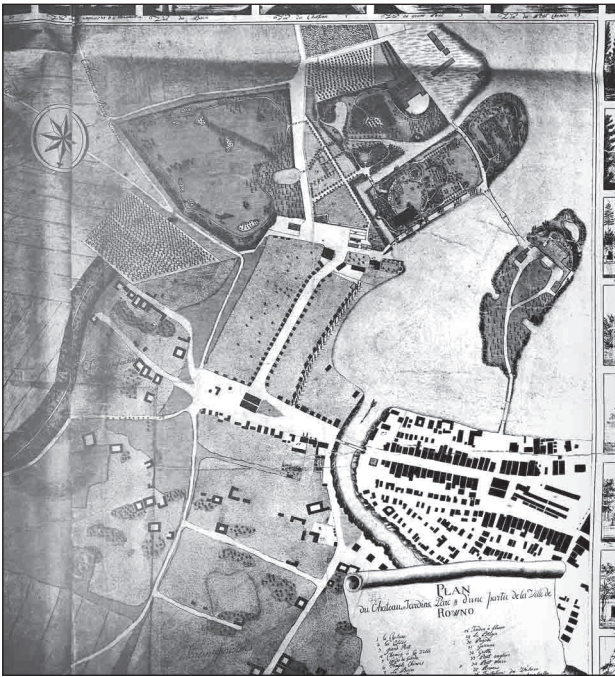
2b. Równe. Relikty dawnej jezdni drewnianej na ulicy głównej: fragment z profilem dyli drewnianych. Fot. Autor, 2007
2b. Rivne. Relicts of the former wooden roadway on the main street: fragment with the profile of wood planks. Author's photo, 2007

¹⁴ Z. Hornung, *Jan de Witte, architekt kościoła dominikanów we Lwowie*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 55.

¹⁵ R. Aftanazy, *Materiały do dziejów rezydencji*, t. VA, *Dawne województwo Wołyńskie*, Warszawa 1988, s. 367.

¹⁶ J. Kowalczyk, *Rezydencje późnobarokowe na Wołyniu*, w: „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2, 2004, s. 114.

¹⁷ Chodzi o dwie cerkwie w obrębie miasta: „Woskresieńską”, która do pożaru 1881 r. znajdowała się chyba na miejscu teraźniejszej straży pożarnej, oraz „Nikolinską” (Mykołajwskij), które wspólnie z przedmiejską cerkwią (Uspenską) już były zanotowane w rejestrze z 1692 r. Zob.: A. Gil, *Chelmskie diecezje obrządku wschodniego. Zagadnienie organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku*, w: *Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 5, Przemyśl 2000, s. 55.

3. Równe. Plan miasta, przygotowany przez J.J. Bourguignona, 1797, fragment, ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego – Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij Arhiv, dalej RGIA

3. Rivne. Town plan prepared by J.J. Bourguignon, 1797, fragment, from the collection of the Russian State Historic Archive – Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij Arhiv, hereinafter referred to as the RGIA

stopniu zależała od skrupulatności mierniczego. Najczęściej są spotykane skale 100, 75, 50 sążni w jednym angielskim calu.

Jednak pierwszy istniejący realnie, chronologicznie dokładnie określony plan Równego z końca XVIII w. jest powiązany nie z zaleceniami biurokracji rosyjskiej, a z prywatnymi interesami właścicieli Równego. Chodzi o unikatowy dla architektoniczno-urbanistycznej historii Równego dokument w języku francuskim pod tytułem „*Plan du Chateau, Jardins, Parc & d'une partie de la Ville de Rowno*” („Plan zamku, ogrodów, parku i części miasta Równe”), odnaleziony przez Autora niniejszego artykułu podczas opracowywania zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt-Petersburgu¹⁸. Na arkuszu dość dużego formatu przedstawiono wschodnią część miasta, włącznie z fragmentem rynku i praktycznie cały teren pałacowo-ogrodowy zespołu ze wszystkimi strefami przestrzennymi i roz-

mieszczonymi na nich poszczególnymi obiektami - budowlami, małymi formami architektonicznymi, alejami, kanałami, ogrodami, mostami, pawilonami itp. Z prawej strony na dole znajduje się czytelny podpis autora i data – „*J.J. Bourguignon 1797 Mars 19*” (il.3).

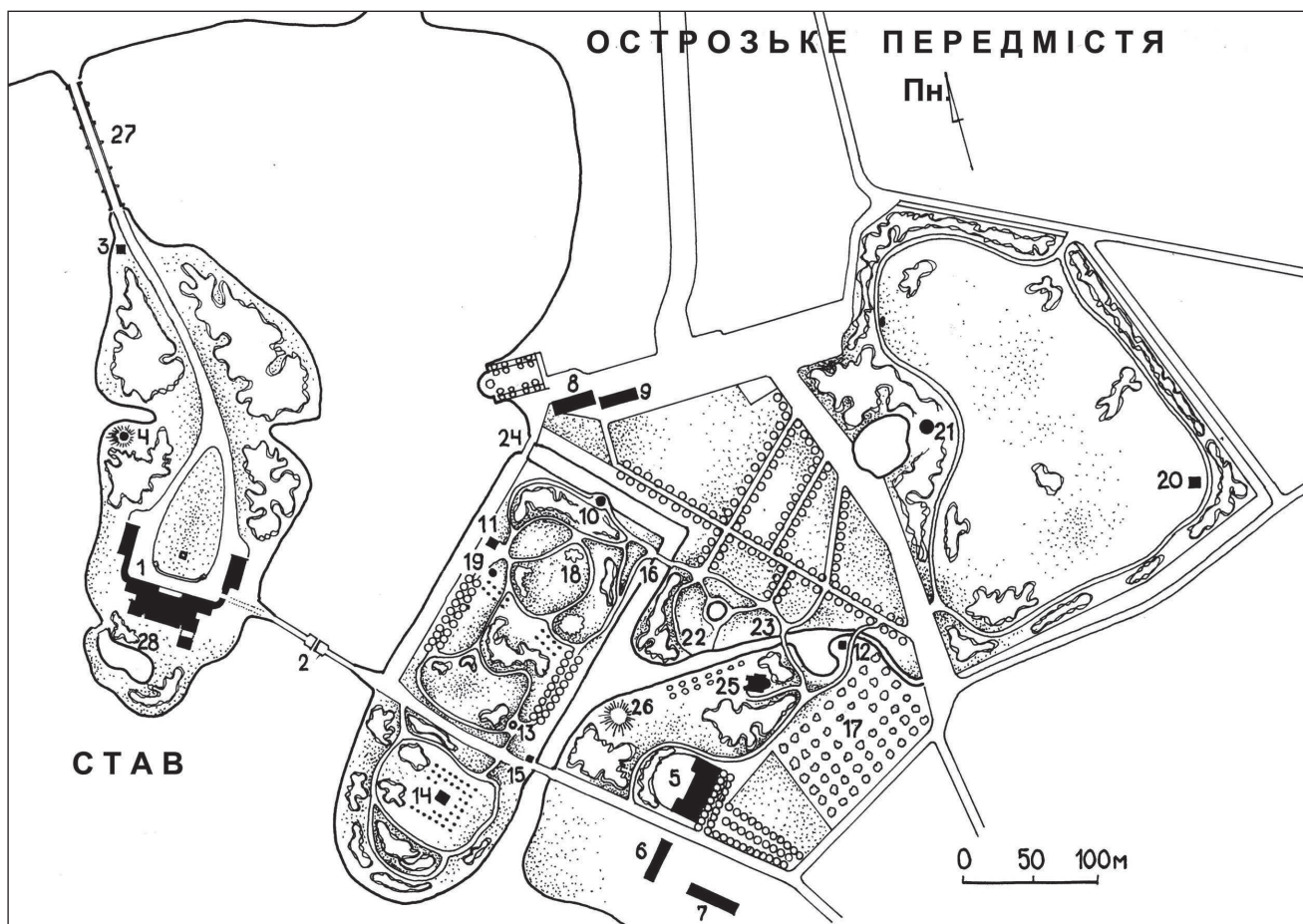
Dokument wyróżnia się tym, że północ jest skierowana do dołu. Pokazano tylko wschodnią część miasta, oprócz tego spora jej część została zakryta przez autora listą obiektów budowlanych i krajobrazowych, oznaczonych na kartuszu w kształcie zwoju papieru. Główna uwaga autora, jak to się wydaje, koncentrowała się na jak najbardziej pełnym odtworzeniu zespołu pałacowo-ogrodowego tak, jak wówczas on wyglądał. Zabudowa miasta była dla niego mniej ważna i stąd jest tylko uzupełnieniem planu rezydencji. Aczkolwiek i do tej sprawy autor odniósł się bardzo starannie, usiłując nanieść na plan oraz wpisać na listę budowle mieszczan, handlowe stragany na rynku, wschodnią (Ostrogską) bramę miejską, sady i ogrody rolników na przedmieściach i nawet nazwy poszczególnych dróg, które prowadziły do miasta.

Wspomniana lista zawiera ogółem 53 pozycje, które oprócz obiektów zespołu pałacowo-ogrodowego w dużym stopniu odzwierciedlają ówczesny skład zabudowy miejskiej. Dlatego niewątpliwie zasługują na to, żeby wymienić je zachowując oryginalną francuską wersję z własnym tłumaczeniem. Obok niektórych pozycji w nawiasach oznaczono numer właściwego obiektu na schemacie rekonstrukcyjnym, przygotowanym specjalnie z racji odrębnego odtworzenia całego pałacowo-ogrodowego zespołu Lubomirskich (il.4):

1. *le Chateau* – zamek (1); 2. *le Offices* - oficyny (1); 3. *grand Pont* – duży most (2); 4. *Chemin a la Ville* – droga do miasta; 5. *Corps de Garde* – kordegarda (3); 6. *Temple Chinois* – świątynia chińska (4); 7. *le Bain* – kąpielisko (28); 8. *Manège* – maneż (5); 9. *Ecuries* – stajnie (6); 10. *Remise* – wozownia (7); 11. *Magazin* – spiżarnia; 12. *Serre chaude* – cieplarnia (9); 13. *Orangerie* – oranżeria (8); *Serre à pêches* - oranżeria dla brzoskwiń; *Murailles à pêches* – ściany dla brzoskwiń; *Hermitage* – ermitaż (pawilon parkowy) (10); 14. *Repesoir* – ołtarz tymczasowy (11);

¹⁸ Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij Arhiv (dalej RGIA), zespół 733, opis 96, sprawa nr 71, arkusz 1. Przytoczony dokument – jest to rękopiśmienny rysunek tuszem, tonowany akwarelą kolorową o delikatnym odcieniu, ogólne wymiary arkusza – ok. 60cm x 80cm. Z prawej strony – podpis autora z dato-

waniem, które zapewne oznaczały dzień ukończenia tego planu: „*J.J. Bourguignon 1797 Mars 19*”. Jednak, sądząc po letnim charakterze fabuły krajobrazowych, praca ta zaczęła się chyba jeszcze w 1796 r.

4. Рівне. Зespół pałacowo-ogrodowy Lubomirskich, schemat rozplanowania, oprac. Autor wg planu J.J. Bourguignona
4. Rivne. Palace and garden complex of the Lubomirski family, layout, Author's study according to the plan of J.J. Bourguignon

15. *Faisanerie* – bażanciarnia (21); 16. *Monument* – pomnik (12); 17. *Montagne de Souvenir* – wzgórze wspomnień (13); 18. *Temple Gothique* – świątynia gotycka (14); 19. *Barriere à l'anglaise* – angielska strażnica (15); 20. *Pont Chinois* – chiński mostek (16); 21. *Maisonnete rustique* – chatka wiejska; 22. *Pepiniere* – rozsadnik; 23. *Statue de Venus* – posąg Wenery (19); 24. *Verger* – ogród owocowy (17); 25. *Jardin à fleurs* – ogród kwiatowy (18); 26. *le Potager* – ogród warzywny; 27. *Pagode* – pagoda (20); 28. *Garréne* – królikarnia; 29. *Grotte* – grota (22); 30. *Pont anglais* – mostek angielski (23); 31. *Pont mure* – mostek murowany (24); 32. *Ruines* – ruiny (25); 33. *Imitation du Vésuve* – imitacja Wezuwiusza (26); 34. *Chemin souterrein pour passer du Jardin de plaisance au Vignoble* – droga podziemna dla przejścia pod winnicą do ogrodu zabaw; 35. *Kiosque* – altana; 36. *Vignoble* – winnica; 37. *Meterie* – grobowiec rodzinny (?); 38. *Carousel* – karuzela; 39. *le Cimétiere des Allemands* – cmentarz niemiecki; 40. *Pont du Chateau* – mostek zamkowy (27); 41. *Pont de la Ville* – mostek miejski; 42. *Portte de la Ville* –

brama miejska; 43. *Le Marché* – rynek; 44. *Maison de Mr.Petrikowski* – dom pana Petrykowskiego; 45. *Maison du Jardinier* – dom ogrodnika; 46. *Maison de Mr.Albrecht* – dom pana Albrechta; 47. *Maison Gelekowski* – dom Gelekowskiego; 48. *L'auberge* – dom zjazdny; 49. *Chemin au Parc* – droga do parku; 50. *Tanerie* – garbarnia.

Jak widzimy, ta dosyć długa lista, obok obiektów rekreacyjnych rezydencji książęcej, zawiera także kilka pozycji, które dotyczą samego miasta (rynek, brama miejska, mostek miejski, dom zjazdny itp.). Właśnie ten dokument w połączeniu z niektórymi późniejszymi planami miasta umożliwił wykonanie rekonstrukcji w formie modelu miasta Równego według stanu na koniec XVIII w. (il. 5).

Jednak najciekawsze są akwarelowe miniatury w liczbie 19 umieszczone wzdłuż górnej i prawej krawędzi arkusza, na których zostały utrwalone najbardziej atrakcyjne - według autora - widoki i budowle zespołu pałacowo-ogrodowego. Charakterystyczne zresztą jest także to, że nie ma praktycznie żadnego widoku miasta, jeżeli nie brać pod uwagę

5. Równe. Makieta - ogólna rekonstrukcja stanu z końca XVIII w. Opracowanie treści przestrzennej i architektonicznej - Autor, wykonanie makiety - D. Romaniuk, 1989 r.
 5. Rivne. Model - general reconstruction of the town as of the end of the 18th century. Study on spatial and architectural content - Author, model prepared by - D. Romaniuk, 1989

bardzo ogólnej sylwetki miejskiego kościoła na jednym z rysunków. Wcześniej miałem okazję opublikować pełny zbiór wszystkich tych akwarel¹⁹, i dlatego podaję tutaj tylko trzy charakterystyczne akwarele Bourguignona (il. 6-8).

Przeważająca większość planów miasta z okresu rosyjskiego pochodzi z końca XVIII i początku XIX w. Są one zgromadzone w archiwalnych zbiorach Sankt-Petersburga, przede wszystkim w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym (Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij Arhiv, dalej RGIA), oraz częściowo w Moskwie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym (Rossijskij Gosudarstvennyj Vojenno-Istoričeskij Arhiv, dalej RGVIA). Pierwsza instytucja przechowuje głównie akta cywilnych instytucji urzędowych Rosji carskiej, w drugiej są pokaźne zbiory materiałów kartograficznych służb wojskowych²⁰. Z powodu rozproszenia dokumentów oraz niełatwego dostępu do zbiorów, obecnie nie jest jeszcze możliwe pełne opracowanie kartografii Równego.

Należy także uwzględnić to, że są trzy podstawowe zasoby, gdzie znajdują się plany miast. Po pierwsze - w składzie tzw. atlasów²¹, po drugie - w aktach poszczególnych spraw z jednym lub kilkoma dokumentami, po trzecie - w postaci poszczególnych arkuszy dotyczących spraw o szerszym znaczeniu. Nie zawsze plany sytuacyjne z czasów rosyjskich są datowane. Nawet w katalogach archiwalnych często określa się tylko odcinek czasu, rzadziej – konkretny rok sporządzenia. Duża część odnalezionych planów nie powinna wprowadzać w błąd skromną ilością informacji o ich pochodzeniu i czasie powstania. W rzeczywistości oryginał wyjściowy był tylko jeden i z czasem w procesie kopiowania, jeżeli do niego były wprowadzone jakieś zmiany, to przeważnie o charakterze drugorzędnych, a jeszcze częściej w kierunku uproszczenia wersji poprzedniej. Oczywiście jest także to, że dość często miało miejsce wykonanie kopii z kopii. Było to zapewne spowodowane potrzebami aparatu administracyjnego. Wydaje się rzeczą niełatwą określenie pierwotnego doku-

¹⁹ P. A. Ryčkov, *Palacowo-parkovyy kompleks Lûbomyrs'kych w Rivnomu na akwarelách Jana Jakoba Bourguignona*, w: „Visnyk Nacional'nogo universytetu vodnogo gospodarstva ta pryrodokorystuvannia”, Zb. nauk. prac', Vyp. 3 (35), Rivne 2006, s. 140-157.

²⁰ Patrz: P. A. Ryčkov, *Džerela Rosijs'kogo deržavnogo vijs'kovo-istoričnogo arhivu do istorid' mistobuduvannâ u Pravoberežnij Ukraïni*, w: „Arhivy Ukraïny”, 1992, nr 5/6, s.52-61.

²¹ Na przykład: RGIA, zespół 1350 („Meževoj departament Senata”), opis 312, sprawa nr 9 (*Atlas Volynskoj gubernii*), arkusz 29, *Plan Rovno*.

mentu kartograficznego, chociaż jest oczywiste, że im rzetelniej wykonano kopię, tym bardziej jest ona zbliżona do oryginału.

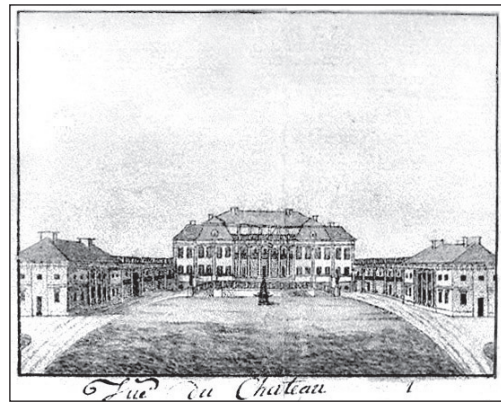
Zarazem jest charakterystyczne, że dużą wagę przywiązywano do strony artystycznej map. I chociaż wśród sporej ilości planów Równego tego okresu często są spotykane bardzo podobne repliki, jednak w ich ujęciu graficznym nie widzimy dwóch jednakowych. Każdy wykonawca kopii starał się modyfikować styl napisów, dodawał ornamentowe przerywniki, ramki, litery a nawet ogólną kompozycję arkusza. Dzięki temu bardzo podobne dokumenty kartograficzne mają oryginalne niepowtarzalne cechy.

Podstawowy zbiór materiałów kartograficznych Równego znajduje się w zbiorach RGIA. Właśnie tutaj państwowa administracja gromadziła najwięcej dokumentów kartograficznych. Akta te dotyczą okresu od 1795 do 1914 roku. Ponieważ na podstawie drugorzędnych cech praktycznie nie można ustalić pierwotnego oryginału planu Równego wśród takich planów, a w przeważającej liczbie nie ma na nich podanej daty, to należy porównać wszystkie wersje i kopie planów. W ten sposób można dać chociażby przybliżone pojęcie o ich przekształceniach.

Za takie pierwszorzędne dokumenty można uznać dwa plany Równego. Pierwszy oryginał poznałem z autopsji w zbiorach RGIA (il. 9)²², drugi – w postaci fotokopii z tegoż archiwum, znajdującej w zbiorach Równieńskiego Muzeum Krajoznawczego²³ (il. 10). Obydwa te dokumenty mają rzetelnie wykreśloną sieć ulic, oznaczenie wszystkich głównych budynków i budowli o funkcji mieszkalnej, handlowej, produkcyjnej, dokładnie odtworzoną naturalną i krajobrazową sytuację. Zadokumentowano także wszystkie zewnętrzne drogi, które prowadzą do miasta z różnych kierunków.

Następny plan miasta ze zbiorów RGIA jest oczywistą kopią, o czym świadczą niezgodności pomiędzy nazwami w opisach budowli, a realnymi obiektami, które są oznaczone na planie²⁴ (il. 11). Prawdopodobnie wykonawca tej kopii nie znał topografii ani zabudowy miasta. Ujęcie tego dokumentu wyróżnia się swoistym charakterem i zawiera nawet tablicę z informacją o składzie oraz liczbie ludności.

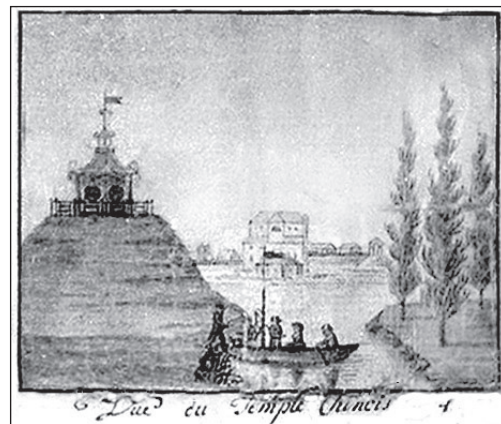
Jeszcze większym uproszczeniem, uwarunkowanym bardziej szczegółową skalą, wyróżnia się inny

6. Równe. Elewacja główna pałacu Lubomirskich na akwareli J.J. Bourguignona, 1797, repr. ze zbiorów RGIA
6. Rivne. Main elevation of the Lubomirski's palace on the water colour by J.J. Bourguignon, 1797, repr. from the RGIA collection

7. Równe. Pałac Lubomirskich na akwareli J.J. Bourguignona, widok z mostem wielkim, 1797, repr. ze zbiorów RGIA
7. Rivne. The Lubomirski's palace on the water colour by J.J. Bourguignon, view with the grand bridge, 1797, repr. from the RGIA collection

8. Równe. Widok ze świątynią chińską i kościołem miejskim na akwareli J.J. Bourguignona, 1797, repr. ze zbiorów RGIA
8. Rivne. View with the Chinese temple and local church on the water colour by J.J. Bourguignon, 1797, repr. from the RGIA collection

²² RGIA, zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 78, arkusz 1, *Plan Volynskoj gubernii goroda Rovna*.

²³ RGIA, zespół 1350, opis 312, sprawa nr 9, arkusz 29, *Plan Volynskoj gubernii goroda Rovna*.

²⁴ RGIA, zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 76, arkusz 1, *Plan Volynskoj gubernii goroda Rovna*.

9. Równe. Plan sytuacyjny z końca XVIII w., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 78, arkusz 1)
 9. Rivne. Location plan from the end of 18th century, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 78, sheet 1)

10. Równe. Plan sytuacyjny z końca XVIII w., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1350, opis 312, sprawa nr 9, arkusz 29)

10. Rivne. Location plan from the end of 18th century, repr. from the RGIA collection
(group 1350, description 312, case no 9, sheet 29)

11. Równe. Plan sytuacyjny z końca XVIII w., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 76, arkusz 1)
 11. Rivne. Location plan from the end of the 18th century, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 76, sheet 1)

12. Równe. Plan sytuacyjny z końca XVIII w., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 77, arkusz 1)
 12. Rivne. Location plan from the end of the 18th century, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 77, sheet 1)

13. Równe. Plan sytuacyjny, 1798, Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowo-Historyczne – Rossijskij Gosudarstvennyj Vojenno-Istoričeskij Arhiv, dalej RGVIA, zespól Voенno-Učenyj Arhiv, dalej VUA (sprawa nr 21528, cz. V, arkusz 75)
 13. Rivne. Location plan, 1798, Russian State Army and Historic Archive – Rossijskij Gosudarstvennyj Vojenno-Istoričeskij Arhiv, hereinafter referred to as the RGVIA, group Voенno-Učenyj Arhiv, hereinafter referred to as the VUA (case no 21528, part V, sheet 75)

plan miasta (il. 12)²⁵. Ten rękopiśmienny dokument ma wygląd graficznie niedokończony, przynajmniej to można powiedzieć o jego „pustej” górnej części.

Kilka sytuacyjnych planów Równego z okresu końca XVIII – początku XIX stulecia zostało odnalezionych w czasie opracowania zbiorów RGWIA. Najciekawszy jest odrębny zbiór, dokładnie datowany, pod tytułem „Plany miast Imperium Rosyjskiego, zebrane na jasnie wielmożne polecenie w 1798 roku”, w którym wśród innych planów miast Wołyńskiej, Podolskiej, Noworosyjskiej oraz Małorosyjskiej gubernii jest zachowany i rękopiśmienny plan Równego²⁶ (rys. 13). W porównaniu z wyżej scharakteryzowanymi dokumentami ze zbiorów RGIA ten plan jest bardziej uproszczony, a w dodanym opisanu budowli publicznych liczy tylko 14 pozycji.

W tym samym archiwum znajduje się także atlas Guberni Wołyńskiej, datowany na 1798 r., gdzie też jest plan Równego²⁷. Osobliwość tego kompedium kartograficznego polega na tym, że zawiera on generalne opisanie Guberni, tabele z oznaczaniem ilości budowli oraz mieszkańców, a także szereg rysunków charakterystycznych budowli gubernialnego miasta Żytomierza.

W innym, nieco skromniejszym atlasie Guberni Wołyńskiej w sposób niezwykły podano plany 13 miast – każdy plan zajmuje dwie strony²⁸. Wśród nich znajduje się również plan Równego (il. 14). Interesujący jest fakt, że w dedykacji do tego atlasu podano nazwisko jego wykonawcy, wołyńskiego gubernialnego mierniczego Wasyla Kudriawcowa. Wydaje się więc, że ta osoba była tak czy inaczej związana z wykonaniem także innych planów miast z terenu guberni w końcu XVIII i na początku XIX w. Jeszcze jeden plan rękopiśmienny ze zbiorów RGWIA przedstawia nie tylko miasto, ale i dosyć sporą przestrzeń otaczającego terytorium²⁹. Ten plan

sporządzono w bardzo drobnej skali, dlatego miasto pokazano dość ogólnie.

Sporządzenie urbanistyczno-inwentaryzacyjnych planów oraz ich wielokrotne kopiowanie dokonywało się w różnych celach. Najglówniejszą chyba z nich było stworzenie materiału wyjściowego dla przygotowania przedsięwzięć zmierzających do uporządkowania, zagospodarowania i zabudowy Równego, które przed tym kształtowało się w ciągu kilku stuleci głównie w sposób żywiołowy. Jak wiemy, administracja rosyjska jeszcze za czasów panowania Katarzyny II miała zamiar sporządzić dla wszystkich miast imperium nowe generalne plany zagospodarowania, które odpowiadałyby zasadom precyzyjnej i nawet nadmiernej regularności, uporządkowaniu funkcji oraz kompozycyjnej jednolitości.

Dłuższy czas Równe pozostawało poza tym procesem. Jednak wielki pożar, który wydarzył się 10 czerwca 1819 roku, zniszczył sporą część miasta na północ i wschód od rynku. Niszczące konsekwencje pożaru były zanotowane nawet na specjalnie sporządzonym planie miasta³⁰ (il.15). Zasadniczą kwestią była odbudowa sporej części starego miasta. Najpierw podjął tę sprawę z polecenia księżnej Lubomirskiej wyżej wspomniany nadworny architekt Boruingon, ograniczając się w swojej projektowanej propozycji tylko do spalonej strefy staromiejskiej³¹ (il.16). I chociaż w całości była ona uzgodniona w różnych instancjach, w szczególności z petersburskim architektem rządowym radcą Wiliamem Geste, już na ostatnim etapie 30 czerwca 1823 roku projekt został niespodziewanie odrzucony przez samego imperatora Aleksandra I z rozkazem opracowania nowego wariantu, który miałby uporządkować całe miasto, a nie tylko wydzieloną jego część. Sprawa ta, zlecona teraz urzędnikom gubernialnym, przewlekała się z powodu różnych okoliczności biurokratycznych.

²⁵ RGIA, zespół 1293, opis 166, Woł., sprawa nr 77, arkusz 1, *Plan goroda Rovna*.

²⁶ RGWIA, zespół „Voenno-Učenyj Arhiv” (dalej VUA), sprawa nr 21528 (Plany gorodov Rossijskoj Imperii, sobrannye po vysočajszemu povelieniū w 1798 godu), cz. V (Volynskaâ guberniâ), arkusz 75, *Plan goroda Rovnogo*. W archiwalnym opisanu podano datę sporządzenia – 1798 r., co budzi wątpliwość ze względu na oczywistą wtórność tego dokumentu.

²⁷ RGWIA, zespół VUA, sprawa nr 21277 (*Atlas Volynskoj gubernii dwenadcati powetov sočiněn w sootvetstwie s vysočajšego soizvoleniâ w Żytomire pri gubernskoj czertiożnoj 1798 goda*), arkusz 29.

²⁸ RGWIA, zespół VUA, sprawa nr 21551 (*Atlas Volynskoj gubernii*), arkusz 21-22. Zwraca na siebie uwagę dedykacja na tytule za podpisem autora atlasu: *Evo Veličestvu Aleksandru I Im-*

peratoru i Samoderžcu Vserosijskomu sej trud s vsieglubočajšym počteniem voznak nižajszego blagodarenia posviaščet vsepodannejšyj rab Vasilij Kudrâvcov volynskoj gubernii zemlemer.

²⁹ RGWIA, zespół 418, 1, sprawa nr 674, 1-2, *Plan g. Rovno Volynskoj gubernii s okrestnostiami*. Autorzy: Tieplov i Duplakov. Skala 1: 21000.

³⁰ RGIA, zespół 1287, opis 8, sprawa nr 10, arkusz 27, *Plan povetovogo goroda Rovna*. Na dokumencie znajduje się podpis autora *gubernskij zemlemer i kavaler Kudrâvcev*. W odróżnieniu od poprzednich planów ten dokument demonstruje starania autora oznaczyć wszystkie budowle w spalonej części miasta. Lista obiektów zawiera ogółem 31 pozycji, włącznie „staroe mesto pogoreloje”.

³¹ RGIA, zespół 1287, opis 8, sprawa nr 10, arkusz 26.

³² RGIA, zespół 1287, opis 8, sprawa nr 10, arkusz 21.

14. Równe. Plan sytuacyjny, 1810 r., repr. ze zbiorów RGVA (zespół VUA, sprawa nr 21551 *Atlas Wołyńskiej gubernii*, arkusz 21-22)

14. Rivne. Location plan, 1810, repr. from the RGVA collection (group VUA, case no 21551 *Atlas Wołyńskiej gubernii*, sheet 21-22)

Skorygowana wersja planu generalnego po raz drugi trafiła do W. Geste jesienią 1830 r. który zapiniował projekt pisząc m.in. że miasto Równe „... jest zbudowane według tamtejszego zwyczaju, który z powodu ciasnoty oraz nieprawidłowości [jest] dosyć niebezpieczne na wypadek pożaru, ale wszelka zmiana w mieście jest zbyt kłopotliwa i będzie trudna dla mieszkańców, którzy rzeczywiście są zainteresowani nie tylko we własnej budowlu, lecz również i w ziemi, która przez nich kupuje się, a moim zdaniem, lepiej pozostawić plan w stanie niniejszym, ponieważ usytuowanie tego miasta jest nieregularne i podzielone jeziorami, rzekami i błotami”³².

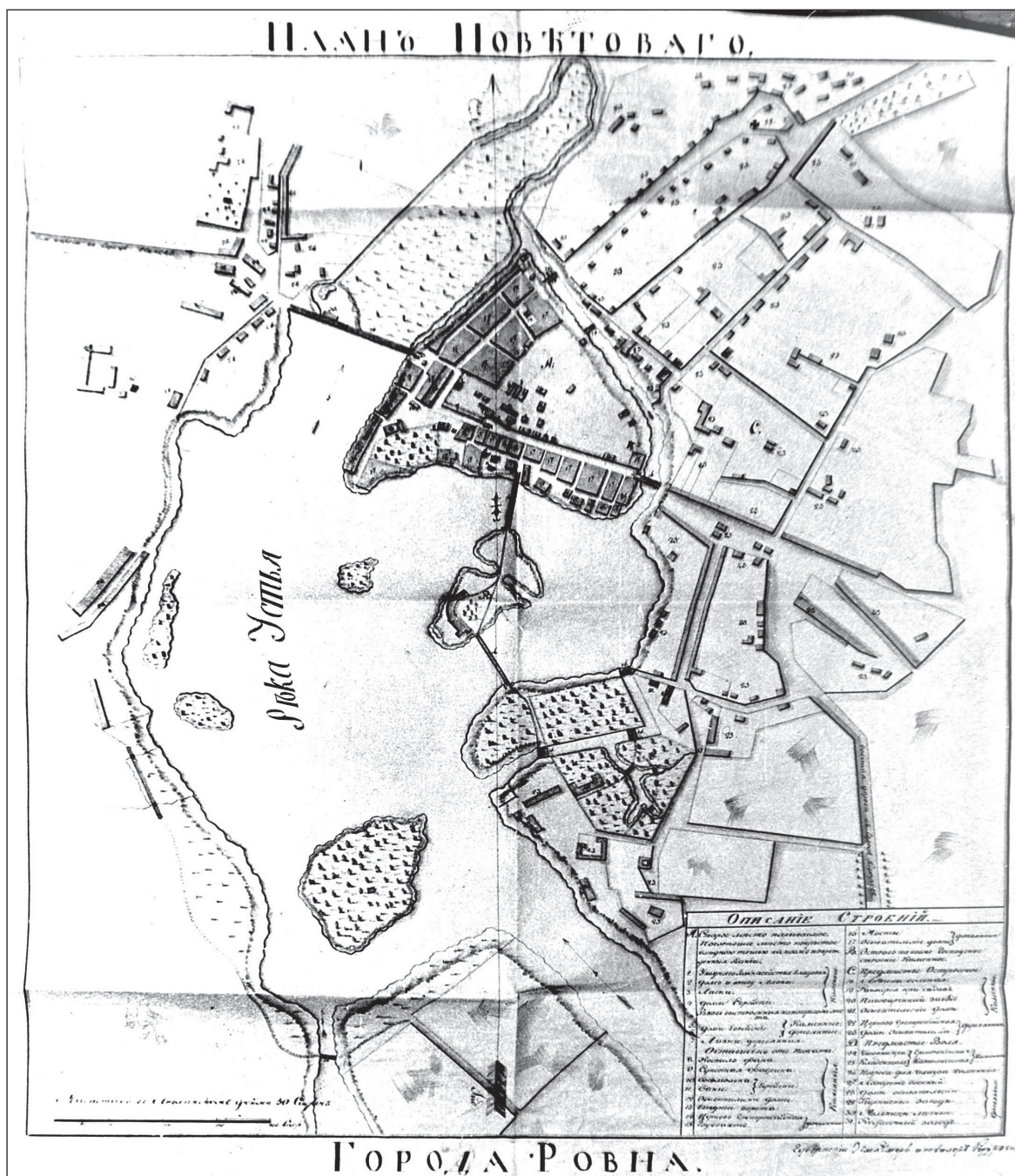
Niedługo W. Geste zmarł i sprawa znów została odłożona. Dopiero 3 marca 1845 r. ostateczna wersja pierwszego planu generalnego Równego wreszcie została wysłana do Petersburga do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z podpisem kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego generał-gubernatora Dymitra Bibikowa z podsumowaniem, że plan będzie

„wygodny w doprowadzeniu do wykonania”, i że jest on uzgodniony z właścicielem miasta Kazimierzem Lubomirskim oraz uwzględnia niniejszy stan miasta³³.

Do planu dołączono dosyć interesujące „opisanie miasta Rowna” żeby zacytować główne jego fragmenty: „1) Miejsce położenia miasta Równego jest na nizinie, po obydwu stronach rzeczki Gostwicy. Właściwość ziemi, na której miasto się znajduje, jest piaszczysta zmieszana w dużym stopniu z gliną. W tym dworów 450. Mieszkańców męskiej płci 3063, żeńskiej 2619, a wogóle 5682. Do budowania wykorzystują przeważnie drewno sosnowe, jodłowe, dębowe i osinowe, które znajduje się licznie w pobliżu dokoła miasta Równego. W okolicach miasta brak kamienia, który jest zastępowany cegłą wyrabianą tuż w mieście i otrzymywaną przez mieszkańców po przystępnej cenie. 2) Sąsiednie ziemie należące do właściciela miasta księcia Kazimierza Lubomirskiego są na wzgórzach. 3) Miejsca dla

³² RGIA, zespół 1287, opis 39, sprawa nr 140, arkusz 1.

³³ RGIA, zespół 1287, opis 39, sprawa nr 140, arkusz 5 - 5zw.

15. Równe. Plan sytuacyjny z zadokumentowanymi konsekwencjami pożaru 1819 r., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1287, opis 8, sprawa nr 10, arkusz 27)

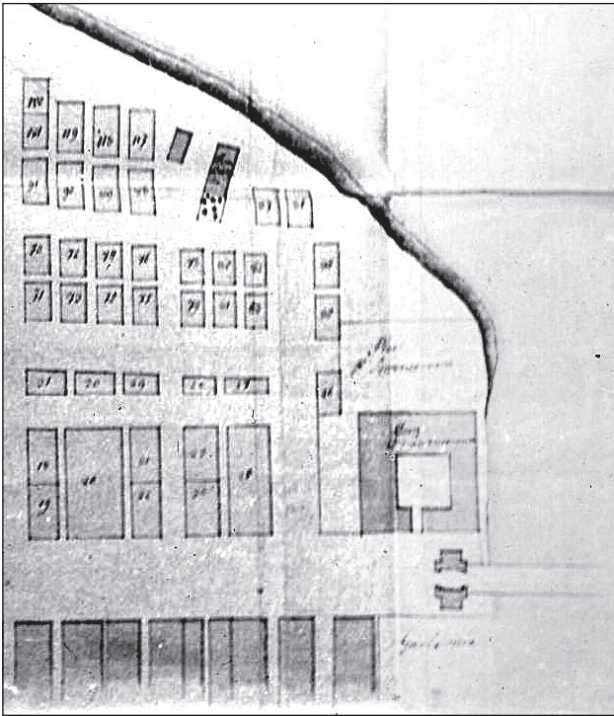
15. Rivne. Location plan with documented consequences of the fire of 1819, repr. from the RGIA collection (group 1287, description 8, case no 10, sheet 27)

budowania domów oraz dla poszerzenia miasta są ze wszystkich stron wygodne [...] 5) ...rzeczka Gostwica płynie przez miasto w formie stawu, a dalej w formie rzeczki, w pobliżu której nie ma wysokich brzegów i miejsc dla przystani statków. Głębokość rzeczki na stawie w niektórych miejscach podczas powodzi do czterech sążni, ale podczas suszy woda

opada na półsążnia [...] 6) Sporządzony plan projektowany miasta Równego może być swobodnie realizowany w naturze stopniowo, według zasad dla zagospodarowania miast określonych. Tym bardziej że tylko niewielka liczba domów i budowli należy do zburzenia, a inne są zostawione w naturze na pierwotnych miejscach bez ich naruszenia³⁴.

Opisane za podpisem powiatowego mierniczego Potockiego.

³⁵ RGIA, zespół 1287, opis 39, sprawa nr 140, arkusz 6.

16. Równe. Projekt odbudowy spalonej części starego miasta wykonany przez architekta J.J. Bourguignona, 1819 r., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1287, opis 8, sprawa nr 10, arkusz 26)
 16. Rivne. Reconstruction design of the burnt part of the city prepared by the architect J.J. Bourguignon, 1819, repr. from the RGIA collection (group 1287, description 8, case no 10, sheet 26)

Do opisu była włączona także „Lista liczby mieszkańców miasta Rowna obu płci, sporządzona 28 listopada 1844 roku”³⁵ (tabela 1).

	Płci męskiej	Płci żeńskiej
Szlachciców rodowych	2	2
Szlachciców prostych	73	78
Duchowieństwa	13	4
Zakrystianów	2	1
Obywateli honorowych	4	2
Kupiectwa	46	39
Mieszczan chrześcijan	129	135
Mieszczan Żydów	1930	1912
Emerytowanych żołnierzy oraz ich żon	56	30
Bezterminowo zwolnionych ³⁶	10	4
Ludzi przydwornych	21	8
Obywateli	47	15
Chłopów ziemiańskich	372	380
Wojskowych kantonistów	12	-
Obcokrajowców	9	2
Nauczycieli gimnazjum rówieńskiego	27	7
Uczniów	315	-
Ogółem	3063	2619
Ogółem	5682	

³⁶ W oryginale: *bieszročno-otpusknyh*.

³⁷ RGIA, zespół 1287, opis 39, sprawa nr 140, arkusz 17-18.

³⁸ RGIA, zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 79, arkusz 1. *Plan Volynskoj gubernii goroda Rovna*. W tym samym archiwum i w tym samym zespole jest przechowywana także dokład-

Według dokumentów archiwalnych, mimo optymistycznej relacji generał-gubernatora, ani właścicieli miasta książe Kazimierz Lubomirski, ani mieszkańcy nie byli zachwyceni tak daleką idącą planową przebudową, wyrażając niezadowolenie co do całego szeregu projektowych zmian. Szczególnie księcia Lubomirskiego nie zadowalała zaplanowana rozbiórka 10 budynków w celu oczyszczenia placu przed budowlą państwową, wyniesienie sobornej cerkwi Woskreseńskiej - Zmartwychwstania Pańskiego poza granice starego miasta, zburzenie części budynków przy ulicy w kierunku Basowego Kuta, oraz inne niestosowności, spowodowane niezgodnością planu projektowego z realnie już istniejącą infrastrukturą miejską³⁷. Jest jasne, że w swoim piśmie przewodnim Dymitr Bibikow świadomie ignoruje te protesty.

Jednak wszystkie zażalenia zostały pozostawione bez konsekwencji i 27 lipca 1845 r. pierwszy generalny plan zabudowania Równego był wreszcie zatwierdzony przez imperatora. Po lewej stronie w górnej części arkusza zamasztysem pismem zaznaczono: *Byt' po siemu* - „Niech tak będzie. Mikołaj. Peterhof. 24 czerwca 1845 roku”³⁸ (il.17). Minął 26-y rok (!) od początku historii sporządzenia tego dokumentu projektowego.

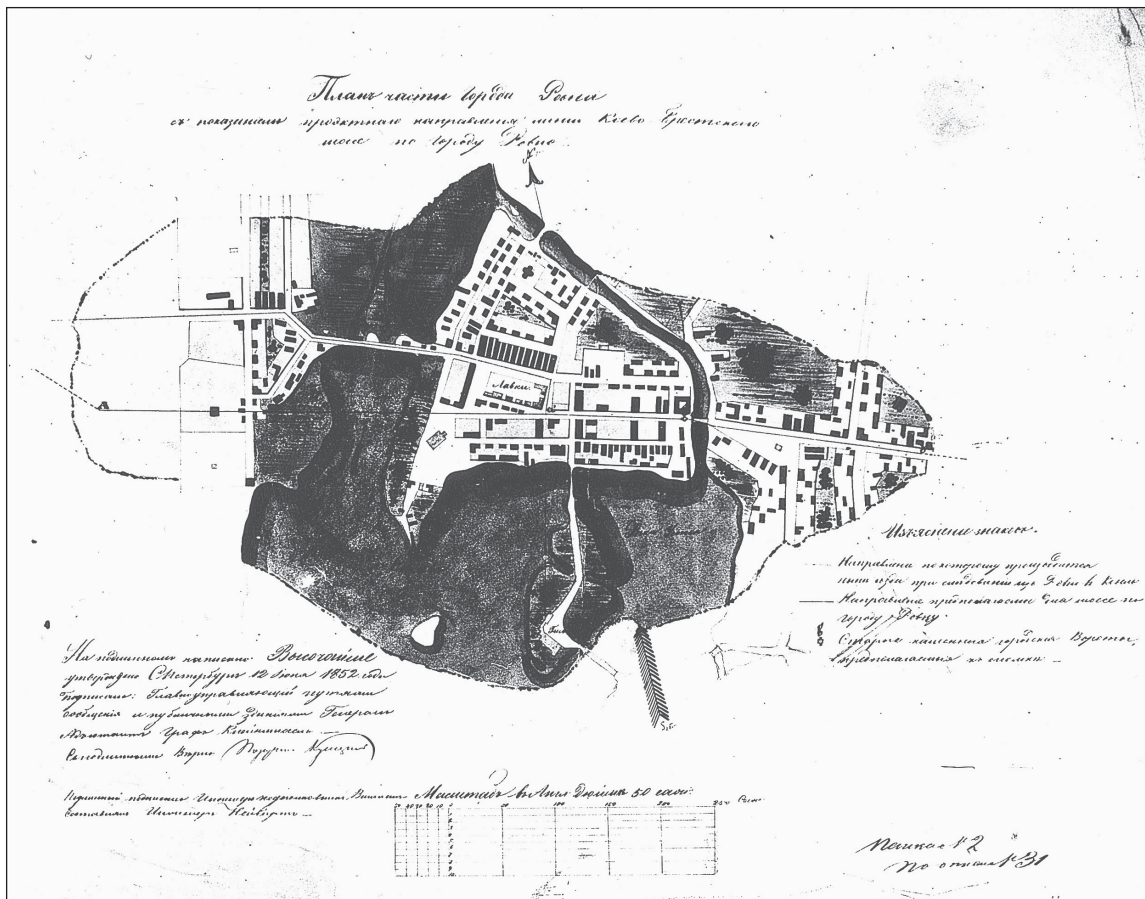
Kwestia skutków, jakie miał pierwszy generalny plan dla rozwoju Równego jest całkiem logiczna. Rzecz jasna, już próba uregulowania urbanistyki

na kopia oryginału (RGIA, zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 80, arkusz 1).

17. Równe. Pierwszy plan generalny zabudowania miasta, 1845 r., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 79, arkusz 1)

17. Rivne. First general city development plan, 1845, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 79, sheet 1)

18. Równe. Plan śródmieścia z oznaczeniem nowego kierunku szosy tranzytowej, repr. ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie – Centralnyj Derżavnyj Istoryčnyj Arhiv u Kyewi, dalej CDIAK (zespół 692, opis 1, sprawa nr 6765, arkusz 4)

18. Rivne. City centre plan with marked new transit road, repr. from the collection of the Central State Historic Archive of Ukraine in Kiev – Centralnyj Derżavnyj Istoryčnyj Arhiv u Kyewi, hereinafter referred to CDIAK (group 692, description 1, case no 6765, sheet 4)

miasta miała pozytywne znaczenie. Zostały wytyczone oddzielne ulice, w szczególności ulica Soborna na odcinku od dziś istniejącego domu towarowego do głównego korpusu Narodowego Uniwersytetu Gospodarki Wodnej i Przyrodznawstwa oraz ulica Szkolna. Częściowo był przebudowany rynek, lecz w całości pozostałe realia stanowczo stawiały opór wprowadzeniu zbyt idealizowanego układu urbanistycznego.

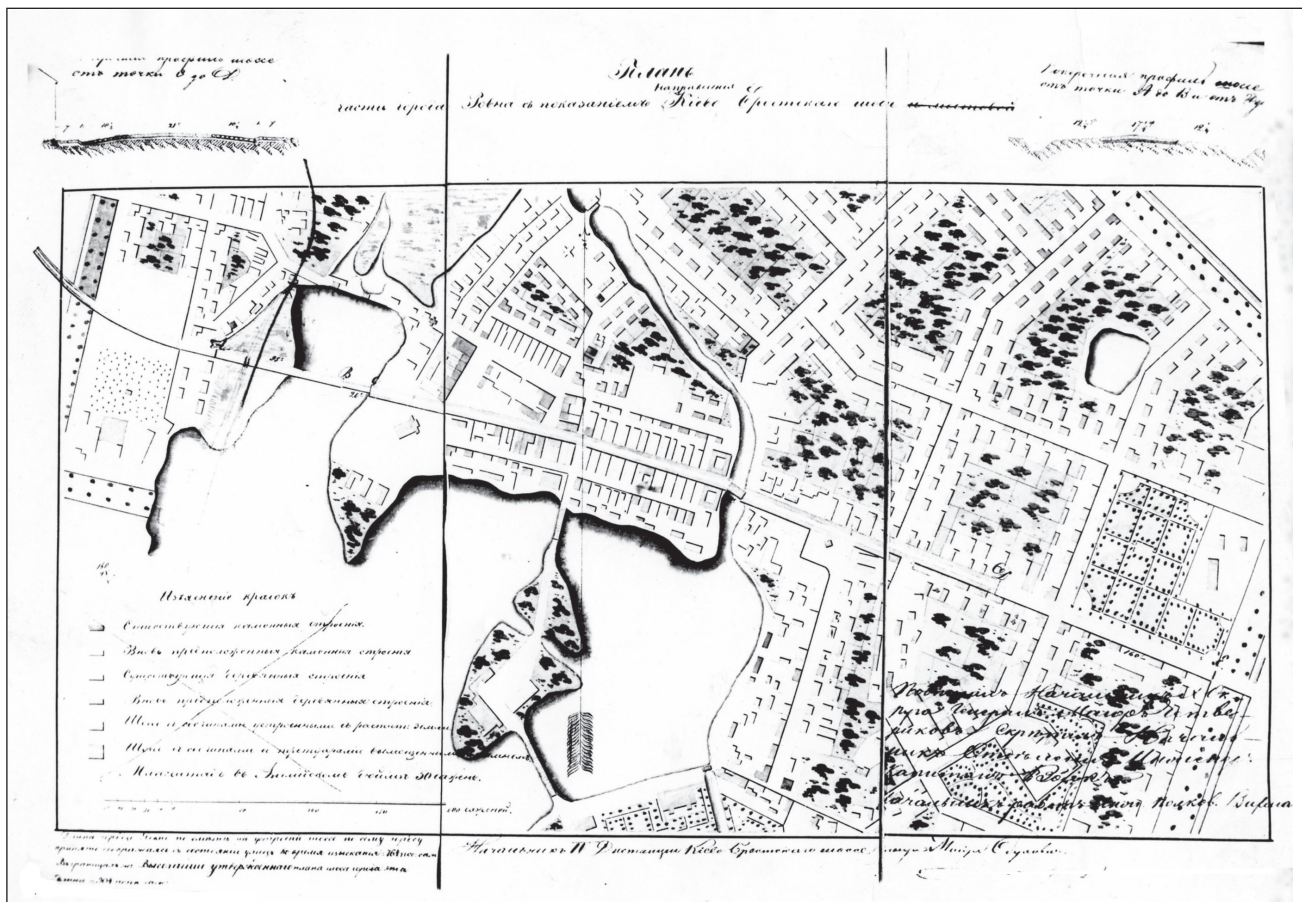
Już za parę lat budowa drogi Kijów – Brześć spowodowała powstanie miejskiej magistrali, nowego wiaduktu przez rzekę Ustia, a wskutek tego przyspieszony rozwój lewobrzeżnej części miasta (przedmieście Wola lub Dubieńskie), do której według planu generalnego przywiązywane było bardzo skromne znaczenie. Nie wytrzymała próby z rze-

czywistością zasada równomiernego podziału terytorium miasta dla dworców mieszczkańskich z ogrodami warzywnymi. Jak i wcześniej w starej części centralnej miasta dominowała gęsta rzemieślniczo-handlowo-mieszkalna zabudowa, a w okolicach, jak i wcześniej, w ciągu całego wieku, i nawet później, były rozlokowane zwykle wiejskie chaty.

W związku z budową szosy kijowsko-brzeskiej, zachowało się też kilka dokumentów kartograficznych. Jeden z nich (il.18) odtwarza centralną część miasta z naniesieniem starego i nowego kierunku ruchu tranzytowego przez Równe, a także dwie miejskie bramy, które zgodnie z potrzebami nowej komunikacji przewidywano zburzyć³⁹. Inny podobny dokument⁴⁰ (il. 19) utrwała już faktycznie wcielony projekt nowej drogi tranzytowej, przebiegają-

³⁹ Centralnyj Derżavnyj Istoryčnyj Arhiv u Kyewi (dalej CDIAK). – zespół 692, opis 1, sprawa nr 6765, arkusz 4. *Plan časti goroda Rovna s pokazaniem proektnogo napravleniâ Kievo-Brestskogo šosse po gorodu Rovno*. Kopia dokumentu, zatwierdzonego w Sankt – Petersburgu 12 czerwca 1852 roku.

⁴⁰ CDIAK, zespół 692, opis 1, sprawa nr 6765, arkusz 5-6, *Plan czasti goroda Rovna s pokazaniem napravleniâ Kievo-Brestskogo šosse*.

19. Równe. Fragment pierwszego planu generalnego z utrwalonym kierunkiem nowej szosy, repr. ze zbiorów CDIAK (zespół 692, opis 1, sprawa nr 6765, arkusze 5-6)

19. Rivne. Fragment of the first general city plan with marked new road, repr. from the CDIAK collection (group 692, description 1, case no 6765, sheets 5-6)

cej przez centrum miasta, która była strategicznie ważna dla całego południowo-zachodniego regionu ówczesnej carskiej Rosji.

Później ta arteria komunikacyjna odegrała ważną rolę w rozwoju zachodniej części miasta. Po jej powstaniu, w 1887 roku, po obu stronach drogi zaczęto budować zespół koszar wojskowych dla pułku piechoty oraz dwóch brygad artyleryjskich⁴¹. Z punktu widzenia zamiarów rosyjskiej administracji wojskowej budowy fortyfikacji w Równem i jego okolicach, wielkie zainteresowanie badawcze wywołuje kilka dokumentów ze zbiorów Głównego Zarządu Inżynieryjnego RGVA. To jest ogólna mapa miasta Równego z okolicami w dość drobnej skali (1:200 000)⁴², mapa z fortyfikacjami oraz pozycjami obronnymi dookoła miasta⁴³.

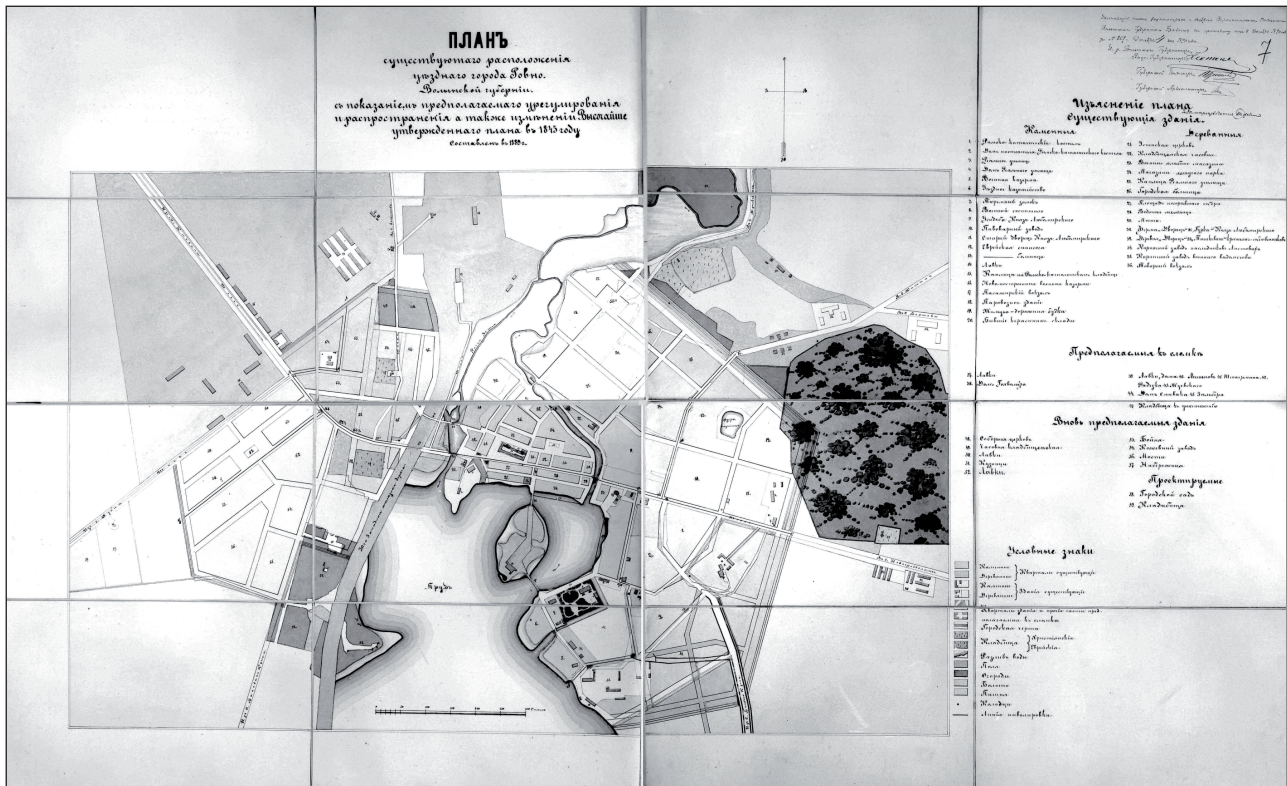
Szybki rozwój miasta w 2 poł. XIX w. spowodował zarzucenie pierwszego generalnego planu uregulowania miasta. Pojawiła się potrzeba ukształtowania nowego podejścia do zabudowania Równego, które miałyby z większym rozmachem uwzględnić istotne zmiany w strukturze miasta, spowodowane w dużym stopniu budową przez centrum drogi tranzytowej Kijów – Brześć. Jeszcze większe znaczenie miało otwarcie w roku 1873 kolei żelaznej w kierunku Zdołbuń-Równe-Brześć, a później Zdołbuń – Równe – Sarny. Istotnym bodźcem okazał się jeszcze jeden duży pożar w mieście, który wydarzył się w 1881 roku. W rezultacie znowu została spalona spora część starego miasta, włącznie z najstarszą świątynią soborną – drewnianą cerkwią Woskresieńską - Zmartwychwstania Pańskiego⁴⁴.

⁴¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. IX, Warszawa 1888, s. 818.

⁴² RGVA, zespół 349 („Gławnoje inżeniernoje uprawlenie”), opis 45, sprawa nr 1250, Karta goroda Rovno, 1893 r.

⁴³ RGVA, zespół 349, opis 45, sprawa nr 1291, *Ukrieplennâi poziciâ goroda Rovno*, 1906r., Skala 1: 42000, drukowany.

⁴⁴ *Ilustrowany przewodnik po mieście Równem*. Pod red. Tadeusza Górnickiego, Równe 1937, s.22.

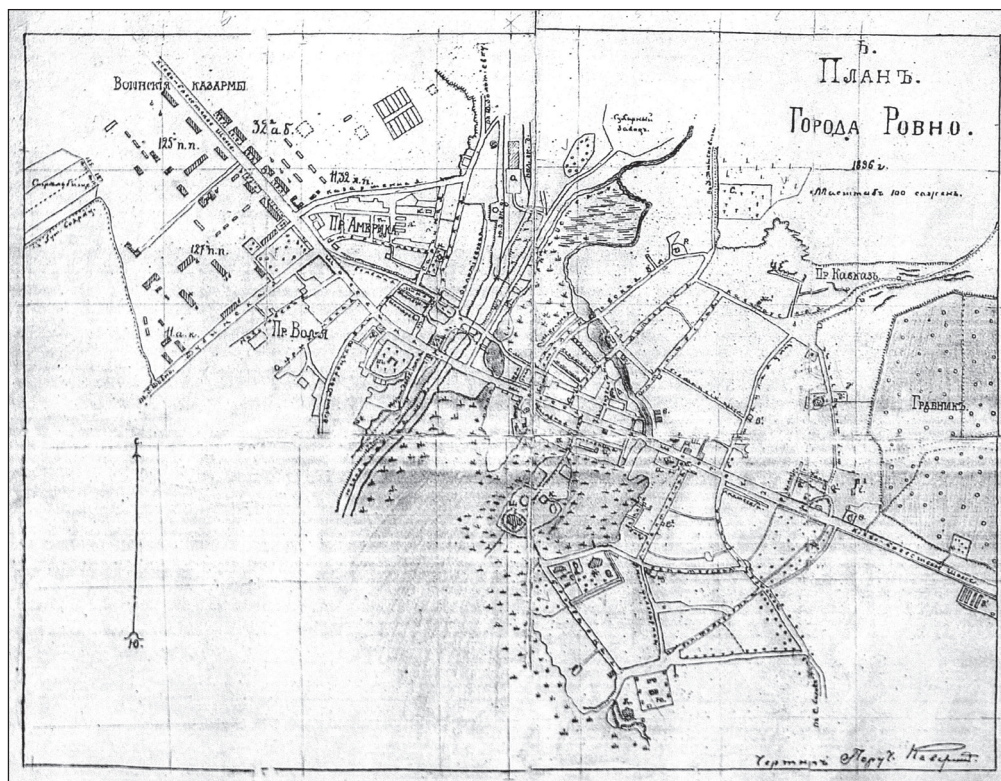
20. Równe. Plan miasta w ówczesnym jego stanie ze zmianami, 1889 r., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 84, arkusz 1)

20. Rivne. City plan as of 1889 with changes, 1889, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 84, sheet 1)

21. Równe. Drugi plan generalny zabudowania miasta, 1892 r., repr. ze zbiorów RGIA (zespół 1293, opis 166 Woł., sprawa nr 86, arkusz 1)

21. Rivne. Second general development plan, 1892, repr. from the RGIA collection (group 1293, description 166 Volyn, case no 86, sheet 1)

22. Równe. Plan sytuacyjny, 1896 r., repr. ze zbiorów Równieńskiego Obwodowego Muzeum Krajoznawczego - Rivnens'kyj Oblasnyj Kraeznavčyj Muzej, (inw. nr 3340)

22. Rivne. Location plan, 1896, repr. from the Rivne District Sightseeing Museum - Rivnens'kyj Oblasnyj Kraeznavčyj Muzej, (file no 3340)

W 1889 r. pierwszym krokiem do opracowania nowego generalnego planu stało się sporządzenie planu miasta w ówczesnym jego stanie razem z proponowanymi zmianami⁴⁵ (rys. 20). Ten plan utrwalił wszystkie wówczas istniejące podstawowe budowle miasta, obiekty transportu oraz przemysłu, koszary wojskowe, cmentarz itp. Zanotował także granice miasta, potwierdzając przy tym, o ile wzrosło znaczenie lewobrzeżnego przedmieścia w porównaniu z tamtą skromną rolą, która była dla niego wówczas wyznaczona przez generalny plan z 1845 r. Zasługuje na uwagę to, że przedmieście otrzymało już charakterystyczny system rozplanowania, który zachował się do dzisiaj (ulice Dubeńska, Piotra Mohyły, Czernyszowa, Dworecka i inne). Zanotowano szereg obiektów, które przewidziano do likwidacji

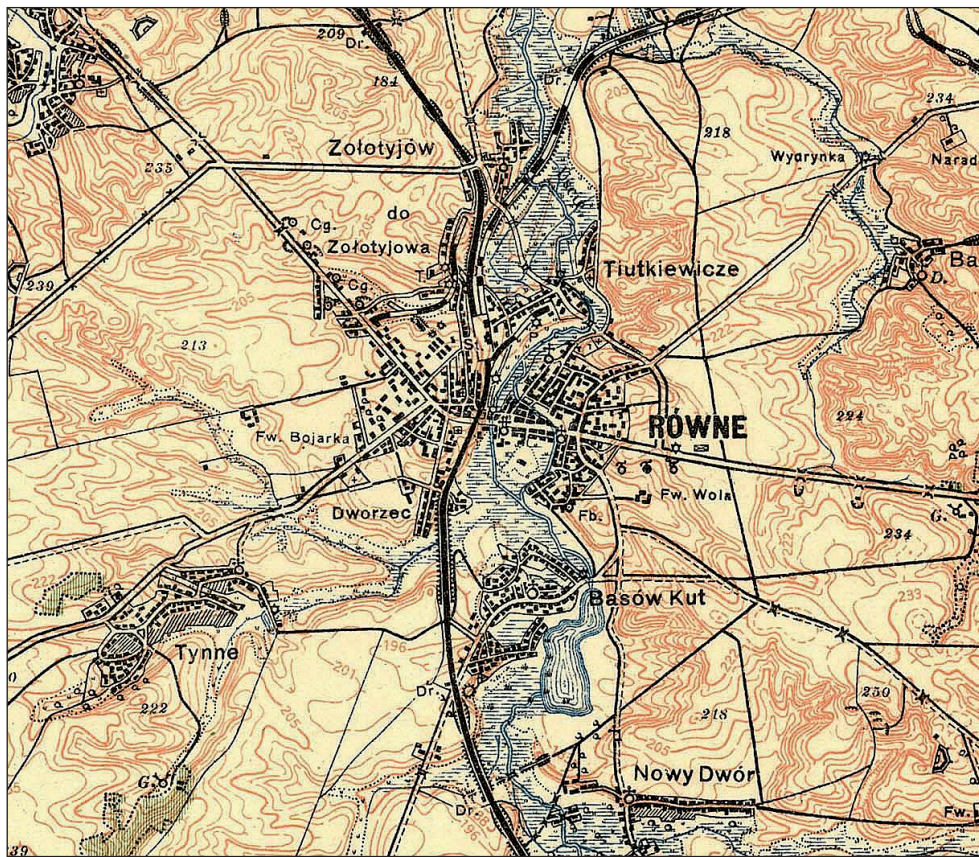
– kilka sklepów, kilka budynków mieszkalnych, obydwa stare cmentarze na Woli (prawosławny i rzymsko-katolicki). Natomiast planowano zbudować nowe obiekty, w szczególności cerkiew soborną na przedmieściu Ostrogskim, kaplicę na cmentarzu Dubeńskim, kuźnię, nowe sklepy na rynku, rzeźnię, garbarnię, nowe mosty i nawet nabrzeże przed budynkiem gimnazjum.

W późniejszych czasach nieco skorygowany plan z 1889 r. był wykorzystany do opracowania i oficjalnego zatwierdzenia drugiego planu generalnego. Akceptacja miała miejsce w 1892 r. (il. 21)⁴⁶. Jednak wniesione do niego zmiany ograniczyły się do zmian lokalnych. Tak więc została skorygowana granica miejska, wskutek czego dwór księcia Fryderyka Lubomirskiego „na górze” był faktycznie wydzielony

⁴⁵ RGIA, zespół 1293, opis 166 Vol., sprawa nr 84, arkusz 1, *Plan suščestwujúščego raspoloženiâ ujezdnogo goroda Rovno Volynskoj gubernii s pokazaniem predpolagajemogo uregulirovaniâ i rasprostraneniâ, a także izmieniâ Vysočajše utverždennogo plana w 1845 godu. Sostavljen w 1889 godu.* W prawym górnym rogu dokumentu zanotowano zatwierdzenie dokumentu: *Nastojąščij plan rassmotrien i odobren stroitiel'nym otdeleniem Volynskogo Gubernskogo pravleniâ po protokolu ot 4 dekabrya 1890 goda za № 207* („Niniejszy plan został rozpatrzone i uchwalony przez oddział budowniczy Wołyńskiej Gubernia-

lego Zarządu zgodnie z protokołem z dnia 4 grudnia 1890 roku nr 207”).

⁴⁶ RGIA, zespół 1293, opis 166 Vol., sprawa nr 84, arkusz 1, *Plan proektirovannogo raspoloženiâ ujezdnogo goroda Rovno Volynskoj gubernii* („Plan projektowego ulokowania miasta powiatowego Rovno Wołyńskiej gubernii”). W lewym górnym kącie napis: *Byt' po semu. 30 iulâ 1892 g. Peterhof,* („Niech tak będzie. 30 lipca 1892 roku. Peterhof”). Nieco niżej znajduje się podpis „Ministr Spraw Wewnętrznych, sekretarz dworu Durnowo”.

23. Równe. Fragment mapy topograficznej. Druk i wydanie Instytutu Geograficznego, 1926, sprawdził w 1922 r. por.(ucznik) Obidowski. Ze zbiorów Autora

23. Rivne. Fragment of topographic map. Printed and issued by the Geographic Institute, 1926, verified in 1922 by lieutenant Obidowski. From the Author's collection

z obszaru miasta. W południowej części schematu miasta ostatecznie znikło to wytyczenie ulic, które było zaproponowane w planie z 1845 r. W pobliżu gimnazjum przewidywano zagospodarowanie ogrodu miejskiego.

Widocznie plan z 1892 r. w niektórych swoich częściach przestał być aktualny już niedługo po jego zatwierdzeniu, ponieważ w 1897 r. pojawiła się jego nowa wersja z korektami lokalnymi⁴⁷. I tak dwór Lubomirskiego znów powrócił w obręb miasta, na południu pojawiła się, chyba post-factum, winiarnia i gorzelnia, natomiast rzeźnia i garbarnia nie powstały na wskazanym miejscu w kierunku Barmaków. Znaczącą różnicą jest to, że projektowano o wiele szerszą ulicę nabrzeżną, która biegłaby od

wschodniego przedmieścia Ostrońskiego wzdłuż gimnazjum aż do południowego mostu zamkowego. Zachodnia część miasta była pokazana prawie bez żadnych zmian w porównaniu z planem 1892 r.

W kontekście starej kartografii rówieńskiej szczególnie interesujący jest sytuacyjny plan miasta z 1896 r., sporządzony przez niejakiego porucznika Kawerina i przechowywany teraz w zbiorach Równieńskiego Obwodowego Muzeum Krajoznawczego (il.22)⁴⁸.

Analizując późniejsze plany miasta okresu międzywojennego, w szczególności polskojęzyczny plan Równego⁴⁹ i fragment mapy topograficznej (il.23)⁵⁰, które są datowane na początek lat 20-ch XX w., w porównaniu z wcześniejszymi źródłami

⁴⁷ RGIA, zespół 1424, opis 1, sprawa nr 264, arkusz 1. *Plan projektowanego rozplanowania ujezdnego goroda Rovno. Sostavljen 20 janwarâ 1897 goda*, (Plan projektowanego ulokowania miasta powiatowego Rowno. Sporządzony 20 stycznia 1897 roku).

⁴⁸ Rivnens'kyj Oblasnyj Kraeznavčyj Muzej (dalej ROKM), inw. nr 3340/dop. *Plan miasta Rowno. 1896 r. Skala 100 sażni* [w 1 calu – P.R.]. Plan został opublikowany na pierwszym forzacu książki: O.Pryšepa, *Vulyciamy Rivnogo: pogląd w mynule*. (Ulicami Równego: spojrzenie w przeszłość), Riwne 2006.

⁴⁹ Deržavnyj Arhiv Rivnens'kod' Oblasti, zespół 31, opis 1, sprawa nr 3965, arkusz 2-3, *Plan miasta Równego*. Skala 1:4200. W przypisie do tego planu: „Powierzchnia miasta wraz z przedmieściami Kaukazkiem, Cegielnią i Piekawoczyną (Grabnikiem) wynosi około 275 hektarów. Według danych statystycznych ogólnego spisu ludności 1921 roku w mieście Równem zamieszkuje 18994 mężczyzn i 21976 kobiet wtemi dzieci, co razem wynosi 40970 mieszkańców”.

⁵⁰ Kopia ze zbiorów Autora.

24. Równe. Ewolucja rozplanowania miejskiego, stan z: a. XV w., b. koniec XVIII w., c. koniec XIX w., d. koniec XX w.
Schematyczne opracowanie Autora

24. Rivne. Evolution of the city layout, state as of: a. 15th century, b. the end of the 18th century, c. the end of the 19th century, d. the end of the 20th century. Schematic study of the Author

kartograficznymi, możemy wysnuć zasadniczy wniosek, że na planach końca XVIII – początku XIX w. dość wyraźnie utrwala się ewolucja urbanistyczna Równego od jego stadium „embrionalnego” do początku epoki przemysłowej. Otóż, treść tej pierwszej grupy źródeł kartograficznych pozwala w ogólnych

cechach odtworzyć specyfikę przyrodniczo-krajo-
brazowej sytuacji Równego, istotę jego kompozycji urbanistycznej, osobliwości wewnętrznego rozplanowanego szkieletu oraz zewnętrznej komunikacyjnej łączności. Rzeczywiście, ten zbiór kartografii, chociaż nie wprost, odzwierciedla w sposób syntetyczny

prawie pięć wieków poprzedniej ewolucji (il.24). Jak na tak długi okres, podsumowanie jest dosyć doniosłe, chociaż w pewnym stopniu hipotetyczne.

Co się tyczy oficjalnie zatwierdzonych pierwszego (1845) i drugiego (w wersjach 1892 i 1897 r.), generalnych planów przekształcenia miasta, powinniśmy uznać ich dość skromną rolę w późniejszej rozbudowie Równego, chociaż sam fakt ich opracowania rzeczywiście był zjawiskiem bardzo interesującym. W pierwszym przypadku nie można było spodziewać się pełnego urzeczywistnienia projektowego pomysłu, polegającego tylko na idealnej regularności, i nie bardzo biorącego pod uwagę realną specyfikę miasta – przyrodniczą, gospodarczą, socjalną, historyczną itp. Drugi generalny plan okazał się bardziej pragmatyczny, lecz też możliwość jego realizacji była ograniczona.

Nie można nie podkreślić, że szczególnym negatywnym czynnikiem dla Równego okazał się stopniowy upadek rezydencji Lubomirskich, która przez długi czas określała oryginalność miejskiego obrazu architektonicznego. Dlatego dla następnej modernizacji miasta ważniejszymi czynnikami okazały się najpierw przeprowadzenie przez jego centrum strategicznej tranzytowej drogi Kijów – Brześć, a z czasem też kolei. Poważnym impulsem w dalszym rozwoju miasta w końcu XIX w. było umieszczenie tu garnizonu wojskowego, który zajął obszar prawie czterokrotnie większy od terytorium miasta w obrębie starych fortyfikacji miejskich.

Współczesne miasto Równe w starej swej części zachowało główne cechy struktury przestrzennej, tworzonej stopniowo od pierwszej jego lokacji w końcu XV w. do teraźniejszości.

*Prof. dr arch. Petro Rychkov
Kierownik Katedry Architektury
Wydział Architektury i Budownictwa
Narodowego Uniwersytetu
Gospodarki Wodnej i Przyrodoznawstwa
w Równem (Ukraina)*

CARTOGRAPHY OF RIVNE CITY OF 18TH - 19TH CENTURIES

SUMMARY

The first mention of Rivne (in Polish Rivne, in Russian Rovno) as a small rural settlement appears as early as 1283, but the status of a free town, according to the Magdeburg charter, was only granted in 1493. Its spatial development in these times is unknown but obviously the town had as a core an island-located wooden castle as well as an adjoined and also fortified city-part. The next two centuries was destructive for the town because of its permanent involvement in military events. In the 18th century in place of the old castle, Prince Lubomirski built a new palace, and a large park was on territory adjoining from the south. The very first town plan, as stated Polish author T. Stecki, was made by a certain Tousher, but now its location is unknown, it appears that it was lost. Nevertheless details of the old town-

planning are visible on the first preserved town-plans created at the end of the 18th century, soon after incorporating this town in the Russian Empire. The most informing among them is a plan under the title "Plan du Chateau, Jardins, Parc & d'une partie de la Ville de Rowno" made by architect J.J. Bourguignon. Design plans of the city, created later in the 19th c. on the basis of regular patterns, demonstrate spatial development of the city and at the same time, they show a gradual decline of the old princely palace with its parkland. The important factors of the town planning development in the 2nd half of the 19th century became, at first, the building of the Kyiv-Rivne-Brest transit road, and then the Zdolbunov-Rivne-Lutsik railway. Hence old cartography of the city enables us to trace its historical evolution.

Translation by the Author